

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRÁNAK KÖZLEMÉNYEI
PUBLICATIONES BIBLIOTHECAE ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE

26.

RÁSONYI LÁSZLÓ

A MAGYAR KELETKUTATÁS OROSZ KAPCSOLATAI
СВЯЗИ МЕЖДУ ВЕНГЕРСКИМИ И РУССКИМИ
ВОСТОКОВЕДАМИ
RUSSIAN CONNECTIONS OF HUNGARIAN
ORIENTAL STUDIES

BUDAPEST, 1962

RÁSONYI LÁSZLÓ

A MAGYAR KELETKUTATÁS OROSZ KAPCSOLATAI
СВЯЗИ МЕЖДУ ВЕНГЕРСКИМИ И РУССКИМИ
ВОСТОКОВЕДАМИ
RUSSIAN CONNECTIONS OF HUNGARIAN
ORIENTAL STUDIES

BUDAPEST, 1962

RÁSONYI László :

A magyar keletkutatás orosz kapcsolatai

Bp. 1962. 19 p. 24 cm.

{A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei. — Publicationes
Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae. 26.}

Orosz és angol kiv. is.

ETO 49(439:47) "18|19"

Ha azokat a szájakat kutatjuk, amelyek a magyar és az orosz szellemi élet különböző szektorai között¹ az októberi forradalom előtti nemzedékek során át fonódtak, az orientalisztika szálát láthatjuk a legerősebbnek. Bár a régi orosz tudományossággal általában véve meglehetősen kevés szál és az is lazán fűzte össze a magyar tudományos életet, a Szovjetuniótól pedig egészen 1945-ig félféudális-kapitalista társadalmi és államrendszerünk révén elzárkóztunk, — az orientalistának mégis van miro visszatekintenie.

Az alább adott vázlat mintegy rövid kalauzként csupán utal arra, hogy az, aki majd egyszer tüzetesen akar foglalkozni a magyar keletkutatás történetével azon időponttól fogva, hogy az Akadémia, illetve annak könyvtára létrejött, — lépten-nyomon találkozik orosz vonatkozásokkal, kezdve azon, hogy már 1833-ban² Széchenyi, Teleki József elnök és Döbrentei Gábor titoknak közreműködésével megindult a kiadványcsere, amely az 1725-ben Nagy Péter által alapított orosz akadémiának számtalan ösztönző hatású forráspublikációját tárta a magyar tudósok elé. Magyar akadémiai ösztönzéssel, anyagi támogatással, ugyanakkor orosz akadémikusok sine qua non-jellegű morális segítségével tett kutatóutak, magyar akadémikusok és orosz akadémikusok személyes kapcsolata, egymással való levelezése ismétlődnek, vagy fejlődnek ki. A még kiaknázásra váró levéltári és tudománytörténetnek az orientalisztika területén is gazdag bányájává avatja az akadémiai könyvtár kéziratárát és keleti osztályát.

Hogy a tudományos élet síkján kívül magyar—orosz kapcsolatok nagyon korán megindultak, az magától értetődik, hiszen ezek természetes függvényei a földrajzi adottságoknak, a történeti és etnikai tényezőknek, a magyar nép ethnogenézisének. Ha nem is a tudományban, hanem a nyelvek életében, a kultúrelemek vándorlásában már akkor is megvoltak a kapcsolatok, amikor a Szovjetunió földjének még csak igen kicsi része volt orosz föld, sőt még sem a magyar, sem az orosz nép nem voltak ismertek a történelem színpadán. Mikor a magyarság legrégibb elemei még az uráli őshazában, az oroszok szláv törzsei meg még többé-kevésbé az összsláv közösségben éltek, talán akkortájt került a magyarság *onogur* neve az összslávtság keleti törzseihez, s jutott onnan tovább *ogr* alakban, hogy azután délen és nyugaton, mint görög *ογγρος* és latin *ungarus* stb. bukkanjon föl.³

A magyar őshaza többször változott, de a magyar etnikum lassú kialakulása és az orosz etnikum kifejlődése is többé-kevésbé egymás szomszédságában, részben azonos elemekből ment végbe. A IX. században az óoroszokból került a magyar nyelvbe a *görög* és a *lengyel* népnév, viszont a magyarból az oroszba a *sátor* és a *kard* szó.⁴ A honfoglaló magyarságnak a kárpáti hazába magával hozott kultúrája olyan elemekből alakult ki, amelyek jórészt közösek voltak a Kárpátokon túli végtelen steppezóna hajdani népeivel. Nyelvének legrégibb jövevényszavai is onnan kerültek; onnan az orosz nyelv régi jövevényszavai is. De a későbbi, X—XIII. századi pontuszi török népek is erős nyomot hagytak mind a magyarság, mind az oroszok etnikai fejlődésében és nyelvében is. A mongol támadást is egyaránt elszenvedte mindkét nép, de míg a magyarság életében ez minden szörnyűsége ellenére is csupán múltó epizód volt, addig az oroszok sorsát tartósan befolyásolta. Fordítottja történt ennek az oszmán-török expansióval kapoco-

¹ A magyar—orosz kapcsolatokról általában: Fogarai Béla és Illés Béla, Magyar—orosz történelmi kapcsolatok, Budapest, 1945. — Magyarország és Kelet-Európa, Szerk. Gál István, Budapest, 1947. Ebben: Erős—Fogarasi—Kömlös—Illés, Magyarok és oroszok, 31—60 és 268. l. — Kozocsa Sándor, Az orosz irodalom magyar bibliográfiája, Bp. 1947.

² A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára 1826—1961. Bp. 1960. 34. l.

³ Cf. Moravcsik, Gy., Byzantino—turcica II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen. Zweite Ausg., Berlin, 1958. 219—220.

⁴ Melich János, Néhány magyar népnévről: Magyar Nyelv V, 337; Archiv f. Slav. Phil. XXXII, 94; Melich, A honfoglalás kori Magyarország, Bp., 1929, 12—13; Melich, Zur slavischen Wortforschung: Z. f. Slav. Phil., XV, 94—103.

latban. Ez az oroszország történetében jelentett epizódokat, viszont több évszázadon át tartó küzdelmet a magyarság életében.

A véres háborúkban elhurogolt magyar töredékek nyomai többfelé fellelhetők Keleten. Így pl., a mongol vész után a *Madžar* név itt-ott felbukkan a hajdani mongol, majd orosz birodalom, a mai Szovjetunió területén.⁵ — A Kelettel való sok-sok érintkezés után látjuk kicsirázni a magyar orientálistikát. Fejlődésében eredetileg két hatalmas tényező hatott, két irányban. A misszió és egyéb expanziós törekvések, melyek oly nagy szerepet játszottak másutt, — a régi Oroszországban is, — a keletkutatás kifejlődésében, nálunk nem hatottak. Ellenben szerepük volt az egyházaknak, különösen a protestánsoknak, az ószövetség nyelve, a nyelvek őspanyjának vélt héber nyelv kutatásának, tanításának kifejlesztésében. Erdősi Sylvester János protestáns létére 1544—52-ben már a bécsi egyetemen volt a héber nyelv professzora. A másik nagy tényező meg nálunk a patriotizmus volt. Ez az — etnogenézis problémái felé forduló — ősi, már középkori krónikáinkban is megmutatkozó érdeklődéssel a steppei népek, sőt a XVIII. században fellendülő pragmatikus történeti kutatással az egész törökség kutatását lendítette előre.

Ekkor már nemcsak KOLLÁR ÁDÁMnak és PRAY GYÖRGYnek⁶ tűnt föl egyes török és magyar szavak azonossága, hanem J. E. Fischer orosz akadémikusnak is. FISCHER már 1756-ban megírta azt az értekezését — „De origine Ungorum” —, amelyet Schlözer csak 1770-ben, a „Quaestiones Petropolitanae”-ben adott ki, s amely „Tabula harmonica linguae Ungaricae cum Tatarica” című jegyzékében sok helyes szövegyeztetést ad. A török szavakat később, híres Сибирская История-jában a magyarság hajdani, „eredeti jugor-tatár nyelve” (azaz finnugor-török keveréknyelve) maradványainak tekinti.⁷ A XVIII. század végén működő BERECSÁSZI NAGY PÁL, miközben szorgalmasan és tévesen keresi a bizonyítékokat a magyar nyelv keleti eredete mellett,⁸ már orosz forrást is használ, a Сравнительные Словари-t.⁹

A magyar kutatók most már nem elégednek meg az írott forrásokkal, itthoni nyelvészkedéssel, hanem fárasító utakra vállalkoznak, hogy a nyelvrokonság, eredet és őshaza homályos kérdéseire fényt deríthessen. Az út mindig Oroszország felé, vagy előbb-utóbb oroszra váló területen át vezetett. Korábban sem hiányoztak utazók, — egyéb, gyakorlatibb célokkal —, akiknek a mai Szovjetunió területén volt dolguk. Julián barát 1235—38-ban¹⁰ — első volt a nyugati latin kultúrközösségből, aki a világ eme részében, a Keleten maradt magyarokat keresve, az alánok, mordvák, volgai bolgárok és baskirok földjét bejárta. 1602-ben meg ZALÁNKEMÉNYI KAKAS ISTVÁN követ utazik át Moszkván, Szamarán, Asztruhánon át Tebriz felé, magával vive nemcsak Rudolf császár, hanem a moszkvai nagyfejedelem Borisz Godunow levelét is a sáh számára.¹¹ Útleírása Kelet népei közül elsősorban a nogáji tatárokkal foglalkozik. Jóval később az elfranciásodott TÓTH FERENC (1768) a Porta megbízásából időzik az akkor még független krími kánsgában.¹²

A XIX. század első nagy magyar utazóját, KÖRÖSI CSOMA SÁNDORT (1789—1842) már tisztán a tudomány szeretete vitte útjára és ez tette számára elviselhetővé a legnagyobb nélkülözéseket is.¹³ Fölismerve azt a tényt, hogy az orosz nyelv az egyik kulcsa annak a hét lakatnak, amellyel a magyar etnogenézis titkai akkor még le voltak zárva, fontos kötelességének érezte, hogy útrakelte, 1819 előtt oroszul megtanuljon. Ebben azután többé-kevésbé minden magyar utazó követi, akit akár az eredetkérdés, akár az altáji nyelvészet problémái a Keletre visznek. A török nyelvtant is író BESSE JÁNOS

⁵ Németh Gyula, A honfoglaló magyarság kialakulása 322—330, 332. — Magyar Nyelv XXVII (1931), 316. — Rásonyi: Acta Linguistica III (1953), 339.

⁶ Pápay József, A magyar nyelvhasználat története, Bp., M. T. A., 1922. — Gombocz, Die bulg.-türk. Lehnwörter in der ung. Sprache, Helsinki, 1912. 5. kk.

⁷ Фишер, И. Е.; Сибирская История. СПб. Ак. Наук, 1774; Sibirische Geschichte, 1768. 132—133.

⁸ Berecsászi Nagy Pál, Ueber die Aehnlichkeit der Ungarischen Sprache mit den morgenländischen. Lpg., 1796. — Voltak jóval korábbi magyar orientálisták is, pl. Harsányi Nagy Jakab, ki 1672-ben jó török nyelvtant adott ki, s a XVIII. századi Uri János, oxfordi könyvtáros stb., de ezeknek tárgyunkkal nincs kapcsolatuk.

⁹ Сравнительные Словари. Linguarum totius orbis Vocabularia comparativa. Petropoli, 1786.

¹⁰ Fontes authentici itinera (1235—1238) Fr. Juliani illustrantia a László Bendefy. Bp., 1937. (Études sur l'Europe Centre-Orientale No. 7.)

¹¹ Iter Persicum ou Description du Voyage en Perse par Etienne Kakasch de Zalankemeny, Envoyé comme ambassadeur par l'empereur Rodolphe II. à la cour du grand duc de Moscovie et à celle de Châh Abbas, roi de Perse. Trad. par E. Schefer, Paris, 1877. — Kakas I-t illetően vö. Veress Endre, Zalánkeményi Kakas István, Bp., 1905. (A Magyar Történeti Életrajzok sorozatában.)

¹² Baron de Tóth, Mémoires sur les Turcs et les Tartares I—IV. Maastricht, 1785. — Palóczy Edgár, Bárod Tóth Ferenc. Bp., 1916.

¹³ Duka, Th., The Life and Works of Alexander Csoma de Körös. London, 1885. 13, 155 I.

1829-ben tett útján orosz körök részéről igen szíves fogadtatásra talált.¹⁴ A Kaukázust és Krímiát utazta be; járt Thibiliszben, dieséri Gori fekvését és jó borát. Neve fölkerült arra a köemlékre is, mely az Elbrusz első megmászóinak, akadémikusok és katonáknak a nevét örökíti meg. Útleírása egyébként hemzseg a nyelvészeti naivitásoktól. — Tizenöt évvel később JERNEY JÁNOS akadémikus (1800—1855) kel útra. Odessza, Tuganrog, Keres, Rosztov és Sztavropolon halad át, majd a Thibilsi felé vezető útról fordul vissza. Toldy Ferenchez írott 19 leveleiből néhányat Oroszországból küldött az Akadémiára. Vaskos műve sok hasznos adatot tartalmaz a pontuszi steppevidék történelmi földrajzát, továbbá a kunokat és besenyőket illetően.¹⁵ Jellemző érdekesség vele kapcsolatban, hogy az etnogenézis kutatása őt is, mint előtte PÁZMÁNDY SÁMUELT és HORVÁTH ISTVÁNT,¹⁶ utána még Wenzel Gusztávot és 20 évvel később a pétervári JAKOV KARLOVICS GROT-ot (1812—1893) „az orosz birodalmat megalapító oroszoknak magyar népfelkezeléséig” hiedelmére csábítja. GROT magát Askoldot és Dirt tartotta magyaroknak.¹⁷

REGULY ANTALLAL (1818—1858) kezdődik meg azoknak a kutatóknak a sora, akik már nyelvészeti képzettséggel bírnak, s az orosz birodalom területén nem akarnak mindenképpen elszakadt magyarokat találni, hanem csak nyelvrokonoikat keresnek. Reguly ugyan inkább a különféle finnugor népek körében végzett óriási becsű gyűjtése, tehát nem orientalisztikai munkásság teszi nevezetessé.¹⁸ Ilyennek tekinthető munkásságot 9 évig tartó kutató útjainak csupán a végén, 1845—46-ban, a csúvasok között fejtett ki. Ezt az anyagát később BUDENZ JÓZSEF dolgozta föl, illetve adta ki. A magyar nyelvrokonság keresésének ez az igazi mártírja oly tömeget hozta haza az addig ismeretlen nyelvekhez tartozó sokirányú szövegeknek, hogy ezeknek a feldolgozásán és kiadásán a nyelvészek három nemzedéke dolgozott: HUNFALVY, BUDENZ, MUNKÁCSY, PÁPAY, ZSIRAY, — s a munkából még a negyedik generációra is marad. Reguly jó viszony fűzte több orosz tudóshoz, akadémikusokhoz. A M. T. A. Könyvtára Kézirattárában őrzött levelezésében nemcsak két neves pétervári akadémikusnak, K. E. BAER természetudósának (1792—1876) és MIHAIL PETROVICS POGODIN történettudósának (1800—1875) leveleit találjuk, hanem REGULYNAK oroszokhoz írott leveleit, illetve levélfogalmazványait is. Különösen sokat írt 1843—1845 között Baernek. A 18 évvel közül többet Kazanyból, Pelim, Bereзов, Perm és újra Kazanyból írt. A hosszú élet lehetővé tette Baer számára, hogy később W. W. Radlovnak, a nagy jelentőségű turkológusnak is pártfogójává váljék. Levelezett REGULY ARISZT ARISZTOVICS KUNIK (1814—1899) történész, etnográfus akadémikussal (1850, 1853) és CHRISZTIAN MARTIN FRAEHN (1782—1851)-nel, aki miután előbb a kazáni egyetemen a keleti nyelvek professzora volt, most mint az Ázsiai Múzeum igazgatója és akadémikus Pétervárott élt. Korán bekövetkezett halála megakadályozta Regulyt abban, hogy a vele megindult személyes kapcsolatok intenzitását még fokozza. Munkásságának hatása is csak később mutatkozott meg. Korán hatott azonban egy Oroszországba szakadt honfitársára, DESKÓ ENDRÉRE (1816—1874).¹⁹

Deskót is erősen foglalkoztatta a magyar eredetkérdés és abban az oroszok számára írt magyar nyelvtanában, amelyet szimbirszki (Lenin szülővárosa, ma Uljanovszk) tanárkodása idején készített el, a magyart a csuvasval hasonlítottatta, noha ezt abban a hiszemben tette, hogy a csuvas a finnugor nyelvcsaládhoz tartozik. (Ezt gondolta már J. E. Fischer is.)

A Reguly halála után következő pár évi csendben egyelőre csak HUNFALVY PÁL lép fel (1810—1891). 1851-ben lett az Akadémia főkönyvtárnoka. Noha nem volt orien-

¹⁴ Besse, Jean, Charles: Abrégé de la grammaire turque. Pesth, 1829. — Besse, J. Ch.: Voyage en Crimée, en Caucase, en Georgie, en Arménie, en Asie Mineure et Constantinople en 1829 et 1830. Paris, 1838.

¹⁵ Jerney János Keleti Utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett 1844 és 1845. Pest, 1851. — Jerneyt illetően: Gyárfás István, Jerney János emlékezete. Bp., 1883. (Akad. Emlékbeszédek I/9.)

¹⁶ Pázmány S., Schediasmata praeludalia cogitationum conjecturalium circa originem, sedesque an. linguas et linguam Uro-Magyarum populorum. Pestini, 1786. — Horváth I., Való-e, hogy az orosz birodalom alapítói magyarok voltak? Tudománytár 1840, X—XI. füzet. — Wenzel G., Esmetörédek a magyarok eredetéről. Új Magyar Múzeum I (1851), 446, 455. — Jerney J., A magyar—orosz kérdés fölötti eszmék. Új Magyar Múzeum I (1951), 514—19. — Mint kuriózumot, megemlítem, hogy még 1773-ban Cornides Dániel történetíró Pray Györgynek írott levelében „az Oskold és Dir alatti, russoknak nevezett csunanokról” beszél. (Gyárfás I., A jászkonok nyelve, 62.)

¹⁷ Грот, К. Я., Моравы и Мальеры с половины IX. до начала X. века Слб. 1881. 265. — Vö. még: Данилевский-Грот, о луги Мальар Урала в Леветию. Изв. И. П. Георг. Общ. XIX. 1—27.

¹⁸ Páray J., A magyar nyelvhasznítás története 36—41. — Krompacher Bertalan, Reguly, Hunfalvy, Budenz és nyelvészeti irodalmunk megindulása. MNy. XXXIII (1937), 1—12— stb.

¹⁹ Дешко, Венгерская грамматика с русским текстом и в сравнении с чувашским и черемисским языками. Спб. 1850. — Igen lelkismeretesen veszi számba a magyar nyelvudományi irodalom csuvas vonatkozásait В. Г. Егоров., Библиографический Указатель литературы по чувашскому языку. Чебоксары, 1931. 76 l. — Deskó Endréről és munkájáról: Ligeti Lajos, Deskó Endre csuvas—magyar nyelvhasznítása. Kőrösi Csoma Archivum I (1924), 319—320.

átlista, ébren tartotta a Kelet felé tekintő nyelvész érdeklődést. Ő maga F. A. SCHIEFNER-rel (1817—1879) levelezett, aki, mint neves orientalista, 1852-től tagja, majd könyvtárosa volt a pétervári akadémiának.²⁰ A Kelet felé tekintő érdeklődés VÁMBÉRYÁRMIN (1832—1913)²¹ munkásságával jutott el zenitjére. Keleti utazása közismert. Bokharában (ma Uzbekszkaja SzSzR) járt, ahol kevéssel azelőtt még több európai utazót — Conollyt, Stoddardot és Wyburnöt, az akkor igen erős brit expansio eszközeinek tekintve őket — megölték. (Rejtély, hogy még 1821-ben hogyan vándorolt ott keresztül a Kőrösi Csoma Sándor.) Vámbéry főbb munkái is közismertek. A mai Szovjetunió déli köztársaságai, akkor még független területek nyelveinek feltárása terén végzett érdemes munkát, — időben az orosz Berezin és Ilminkij mellett elsőként, s sokat átfogó mennyiség tekintetében is az élen.²² Körülbelül azt a szerepet töltötte be Vámbéry a magyar és a nemzetközi turkológia életében a 60-as évek közepétől kezdve a 80-as évekig, mint valamivel később V. V. RADLOV az orosz és nemzetközi turkológiában. A két férfiú levelezett is egymással, azonban az Akadémia kéziratтарыban csupán két Radlov-levél van Vámbéryhez, 1888-ból. Ahhoz a nagyon széleskörű szerepléshez és nemzetközi tekintélyhez képest, amellyel Vámbéry bírt, kis mennyiségű az Akadémián őrzött levelezése, pedig többekkel levelezett Oroszországból is; nemcsak oroszokkal, hanem az ottani török népek egyes kiválóságaival is. Jól tudott oroszul, s munkásságában bőségesen élt is e tudásával. Csupán a „Das Türkenvolk” c. munkájában (1885) főleg használt legfőbb 105 forrásmű közül is éppen az 56 legfontosabb származik orosz szerzőtől, így az akkor még Rossica non legens Nyugat felé mintegy szócsövévé vált a rendkívül gazdag orosz etnográfiai irodalomnak.

Munkásságának úttörő jellege ellenére is, mint nyelvész Vámbéry még nem állott korának magasabb szintjén. Ezen állott nagy ellenlábasa, a magyar nyelv finnugor eredetét tudatának végleges diadalra juttatója, BUDENZ JÓZSEF (1836—1892),²³ ki előbb az Akadémia könyvtárosa (1861), majd az altajisztika professzora lett. Tanítványain keresztül mintegy kiindulópontjává lett a hazai altajisztikának, sőt a finnugor nyelvészetnek, de részben még a magyar nyelvészetnek is. Nem csupán látta, hanem hirdette is, hogy az urálfaltajisztika művelői munkásságának sine qua nonja az orosz nyelven publikált nyelvészeti anyaggyűjtésnek, a néprajzi, történelmi és régészeti forrásanyagnak a közvetlen felhasználása, szóval az orosz nyelvtudás. A körje csoportosult ifjú nyelvészek gárdájával megalapította a „kruszkot”, eredetileg „русский кружок”-ot, azzal a céllal, hogy ezen asztaltársaságban az orosz nyelvben gyakorolják magukat. Sok levelezőlap maradt fenn, melyen a kruszkok tagjai magyarul és oroszul üdvözölték a néha távollevő Budenzet. Ha nem is követte a „kruszkos” mindvégig Budenz szárdékát az orosz nyelvgyakorlást illetően, létének eddigi kilenc évtizede folyamán a kruszkok mégis állandóan fenntartotta, sőt fokozta az orosz orientaliztika és finnugrisztika eseményei és eredményei iránti érdeklődést, s nagy jelentőségű, — néha az Akadémiát is befolyásoló — tényezővé vált a Kelet és Észak felé tekintő magyar nyelvtudomány történetében.

BUDENZ altajisztikai munkásságában a Nyelvtudományi Közleményekben megjelent tanulmányainak vannak orosz vonatkozásai. Ő dolgozta fel REGULY csuvas gyűjtését, az általa hozott Сочинение-t,²⁴ majd a Vámbéry kísérletében Pestre jött kungrát özbegett MOLLA ISZHÁKTÓL (ki az akadémiai könyvtár szolgálatába lépett)

²⁰ Hunfalvy munkásságáról Pápay i. m. 41—47. — Munkácsi Bernát, Hunfalvy Pál emlékezete. Budapesti Szemle. 1912. — Krompacher i. m.

²¹ Vámbéry Á., Életem és küzdelmeim. Bp., 1905. — Большая Советская Энциклоп. VIII. 715. — Goldziher Ignác, Vámbéry Ármín emlékezete. Bp., 1915. (Akadémiai Emlékbeszédek.) — Munkácsi Bernát, Vámbéry Ármín tudományos munkássága. Budapesti Szemle CLXII (1915), 87—112, 243—274. — Vámbéry, Középpázsiai utazás. Pest, 1865. Oroszul és még tíz más nyelven kiadták.

²² Abuska. Csagataj-török szógyűjtemény. Török kéziratból ford. Vámbéry Á. Előbeszéddel és jegyzetekkel ellátta Budenz József. Pest, M. T. A. 1862. — Vámbéry Á., Csagataise Sprachstudien. Leipzig, 1867. — Vámbéry, Muhákemet ül-lugetejn. Nyelvtud. Közlem. I (1862), 112—268. — Vámbéry Á., A turkomanok nyelve. Nyelvtud. Közlem. XV (1879), 1—54. — E munkákról vö. Thury József. A középpázsiai török nyelv ismertetései. Bp., M. T. A. 1906. — Vámbéry, H., Die Sarten und ihre Sprache. ZDMG. XLIV. 203—255. — Vámbéry, Jusuf und Achmed. Ein özbekisches Volksepos. Bp., 1911. — Vámbéry, Zwei özbekische Dichter: WZKM. VI. — Id., Die Scheibaniade Ein özb. Heldengedicht. Wien, 1885. — Vámbéry, H., Geschichte Bocharas I—II. Stuttgart, 1872 (megjelent magyarul is). Egyéb turkológiai munkássága kevésbé tartozik ebbe az összefüggésbe, vagy már erősen elvult.

²³ Munkácsi Bernát, Budenz József emlékezete. Budapesti Szemle LXXVII (1896), 346 kk., 161—195, 320—359. — Munkácsi Noémi, Egy nagy magyar nyelvész. Bp., 1943. 38. — Zsiray Miklós, Budenz József (születésének századik évfordulóján). MNY. XXXII (1936), 145—160. — Krompacher B. op. cit., 367—379. stb.

²⁴ Budenz J., Csuvas közlékek és tanulmányok. Nyelvt. Közl. I (1862), 200—268, 353—433; II. 14—68. Úttörő módon rendszerezte ezen tanulmányában Budenz „a Reguly hagyományaiiban található csuvas grammatikára vonatkozó anyagkészlet” mellett a В. Вишневский-féle Начертание правил Чувашского языка и Словаря (Kazan, 1836) c. munkát és a Сочинения принадлежащая к грамматике Чувашского языка, (Спб., 1775) c., Reguly által hozott nyelvtant is felhasználta. — Budenz J., Reguly csuvas példamondatai. NyK. II. 189—280.

hallottakat adta ki.²⁵ Orosz akadémikusok — SCHMIDT és KOVALEVSZKIJ — nyelvtanaira, támaszkodva a mongol és a mandsu nyelvtannak is világos, rövid vázlatát adta.²⁶ Közben kiterjedt levelezést folytatott oroszföldi tudósokkal, jórészt akadémikusokkal; akadémiai hagyatékában SCHIEFNERhez írott 14 levél fogalmazványa, továbbá a következő levelek vannak: J. BAUDOIN DE COURTENAY-tól, aki akkor a kazáni egyetem tanára volt, 24, GROT-tól 2, B. JÜLG mongolistától 9, V. V. RADLOV-tól 11, SCHIEFNER-től 21, St. KOLUMBOV-tól 20, St. KUZNYECOV-tól 1, ALEXEJ PETROV-tól 4, IVAN KONSZTANTIN SZOKOLOV-tól 5 stb.

Még mielőtt Budenz nagy nyelvészeti műveltségének és módszerének hatása kellő mértékben érvényesült volna, lépett föl a magyar nyelvtudományban szentkatolnai BÁLINT GÁBOR (1844—1913), aki mint a kolozsvári egyetem altajisztikai professzora fejezte be kalandos életét. Fiatal éveiből néhányat (1869—1874) orosz földön töltött, azzal a céllal, hogy az altaji nyelveket tanulmányozza. Kazáni tartózkodása idején MIROT VOROEV és TIMOFEJEVVEL, de különösen NIKOLAJ IVANOVICS ILMINSZKIJ-jel és NYIKOLAJ IVANOVICS ZOLOTNYICKIJ-jel, továbbá sok tatárral érintkezett. ILMINSZKIJ (1822—1891) a török-tatár nyelvek professzora volt 1861-től kezdve; erősen befogta a pravoszláv missziót a cári expansio szolgálatába. ZOLOTNYICKIJ (1829—1880) meg, mint a csuvas iskolák felügyelője, néprajzi reáliakkal megtűzdelte csuvas szótárával vált nevezetessé. BÁLINT GÁBOR életének kazáni periódusából származik ma is értékkel bíró kazáni nyelvtanához és szójegyzékéhez való anyaggyűjtése. Később Pétervárott KUNIK és SCHIEFNER akadémikusokkal érintkezett. Az utóbbi egyengette el mongóliai útjának nehézségeit, minek eredménye volt khalkha-mongol anyaggyűjtése (mely ma még publikálatlan). Ezzel szemben megjelent az északi-burját nyelvet ismertető tanulmánya, az orosz-burját Boldonov népies nyelvű burját ábécés könyvében foglalt szövegek alapján. Orosz-kaukázusi vonatkozású munkája is van, egy jóval későbbi orosz útjának eredményeként.²⁷

Egy másik erdélyi származású magyar orientalista KUUN GÉZA (1838—1905), élete végén az Akadémia másodelnöke.²⁸ Inkább történész, mint nyelvész, igen széleskörű (arab, perzsa, török, orosz stb.) nyelvismeretekkel. Munkássága két ponton érintkezik orosz kutatók munkásságával. Egyik a honfoglaláselőtti magyar történet kutatása. Ennek a kornak legfontosabb arab és perzsa forrásait a magyar kutatók jórészt orosz kiadványokból ismerték meg. A pontuszi steppék népeivel már korábban foglalkozó FRAEHN és BRUN neve is ismert volt nálunk, de kiváltképpen D. Chwolson neve válik jelentőségteljessé. DANIEL CHWOLSON (1819—1911) 1855 óta pétervári professzor és orosz akadémikus volt. Az arab és héber filológia művelője, de a szemirjecsiei XIII—XIV. századi keresztény török sírfeliratokat is kiadta. CHWOLSON-tól származik a magyarokra vonatkozó mohammedán források első, jó összefoglalása,²⁹ melyről CZEGLÉDY KÁROLY még 1943-ban is azt állapíthatta meg, hogy „kitűnő filológiai érzékkel és bámulatos akribiával” van megírva.³⁰ KUNIK, FRAEHN és ROSEN orosz akadémikusok arab közlései,³¹ különösen al-Bukri műve egyes Kelet-Európát illető részeinek a kiadása is segítségére volt a honfoglaláselőtti magyar történet kutatóinak, míg nem Kuun Géza személyében végre olyan tudós akadt, aki közvetlenül tanulmányozhatta a keleti kútfőket.³² A magyar-ságra és hajdani szomszédaira vonatkozó arab és perzsa tudósításokat ő adta ki.³³ A XIII. és XIV. század fordulóján a mai Dél-Oroszország területén irt nagyértékű kun nyelvemléket, a Codex Cumanicust is — 1880-ban — ő adta ki először, — sajnos, pontat-

²⁵ Budenz, A khivai tatárság. NyK. IV (1865), 260—331. — Jakut textusok. NyK. XIX (1885).

²⁶ Budenz, A mandsu nyelv alakтана rövid vázlatban. NyK. XX (1886), 307 kk., 380 kk., 475 kk. — Budenz Rövid mongol nyelvtan. NyK. XXI, 274—320.

²⁷ Oroszországi tartózkodásáról a M. T. A. Értésetőjében számol be Bálint Gábor: 1871: 241—245, 1872: 206—214, 1873: 5. 7. — Bálint, Jelentés Oroszország és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Bp., 1874 (Értekezések az Nyelv- és Szeptud. Köréből IV/2). — Bálint, Kazáni-tatár nyelvtanulmányok I—III. Szövegek szótár, nyelvtan Bp., M. T. A., 1875—1877. — Bálint, Az északi burját-mongol nyelvjárás rövid ismertetése. NyK. XIII (1879), 169—249. — Lexicon Cabardico-Hungarico-Latinum.

²⁸ Kuun Gézáról: Goldziher Ignác, Emlékbeszéd Kuun Géza fölött. Bp., M. T. A., 1907.

²⁹ Д. Хвольсон, Известия о Козарах, Буртасах, Болгарах, Мадьярах, Славянах и Руссах Ибн-ласта. СПб., 1869.

³⁰ Czeplédy K., Magna Hungaria. Századok LXXVII (1943). 277.

³¹ Fraehn, Veteres memoriae Chasarorum ex Ibn Fozlano, Ibn Haukale et Schems-ed-dino Damasceno. Mémoires de l'Académie de Spb., VIII (1922). — Fraehn, Die ältesten arabischen Nachrichten über die Volga-Bulgaren. Mémoires VI (1832). — Куник и Розен, Известия ал-Бекри и других авторов о Руси и Славянах. СПб., 1878.

³² Az arab studiumok történetére vonatkozik Kuun előtt: Richtmann M., Arab vonatkozású tanulmányok Magyarországon. Goldziher I. Emlékkönyv — Keleti Tanulmányok —. Bp., 1910. 65—69. — Kuun G., Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima. I—II. Claudiopoli, 1892—1895.

³³ Kuun G., Keleti Kútfők. A Pauler Gy. és Szilágyi I. által szerk. „A Magyar Honfoglalás Kútfői” c. munkában, Bp., 1898.

lanul.³⁴ A ma az Ukrán SzSzR.-hez tartozó Krím-félsziget történetével,³⁵ továbbá Gardži perzsa történetíró 1050 körül írt Zayn ul-ahbār című munkájára és egyéb keleti forrásokra támaszkodva a mai Kazak, Türkmen és Özbeg SzSzR. területeinek régi történetével is foglalkozott.³⁶

Kuunnak Codex Cumanicus-kiadása révén a legjelentősebb orosz turkológus, VASZILIJ VASZILJEVICS (WILHELM) RADLOV közvetlen kapcsolatba került a magyar tudományossággal. A Kuun-féle kiadásra támaszkodva írta meg ugyanis — 1887-ben — a kun nyelv összehasonlító szótárát.³⁷ Ez, mivel hibás alapokon nyugszik, hamar elavult ugyan, azonban mégis jelentőséget ad neki az a körülmény, hogy mintegy előtanulmányul szolgált Radlovnak főműve, nagy összehasonlító szótárának megalkotásához, amelyre 8 évvel később került sor, s amelyben Vámbéry Tschagatajische Sprachstudien-jét is kiaknázták.³⁸ A magyar orientalisztika orosz vonatkozásai szempontjából Radlov a legnagyobb hatású személyiség, akiről még sokszor lesz szó, érdemes vele kissé bővebben foglalkozni.³⁹ 1837-ben született Berlinben. 1858-ban került Szentpétervárra. Ott BAER, SCHIEFNER, BÖHTLINGK és MEIENDORF akadémikusok ismeretségét szerzi meg, s Barnaulba, az altaji bányavidék központjába kerül tanárnak. Innen nyílt alkalma bejárni az Altaj-hegység, az Abakán-steppe, Délszibéria és Turkesztán török népek által lakott területeit, értékes folklore anyagot gyűjtve és néprajzi megfigyeléseket téve.⁴⁰ 1864-ben BAER segítségével továbbra is Barnaulban marad, de 1872-ben a kazáni tankerület tatár iskolájának a felügyelőjévé lett. 1884-ben pedig — mint az akadémia tagja — Pétervárott telepedett le. Nyelvészeti módszerének avultsága ellenére is páratlan értékű munkásságának a végén, 1910-ben a Kudatku Bilik (helyesen: Qutadgu Bilig)-kiadás II. részének zárószavában joggal írhatta le a következő visszatekintést: „Ich habe in meinem langen Leben die Begründung und Entwicklung einer neuen Wissenschaft, der Turkologie miterlebt und nach Kräften mitgeholfen die Wissenschaft zu fördern. So können auch meine Arbeiten nichts anders bieten, als einzelne Bausteine zur Aufführung des Gebäudes dieser Wissenschaft, die Anderen behilflich sein sollen, den Ausbau der Turkologie weiter fortzusetzen.“⁴¹ RADLOV nem pusztán építőköveket, hanem sok területen alapköveket is rakott le; nemcsak tudományos téren, hanem tudománypolitikai szempontból is. Az MT Akadémia 11 BUDENZHEZ (1884—89), 6 MUNKÁCSI BERNÁTHOZ (1888—1912), 2 VÁMBÉRYHOZ (egészen biztosan sokkal több volt), 1 GOLDZIHERHEZ írott levelét őrzi.

A 80-as évektől kezdve egy emberöltőn át Radlov-korszakát élte a turkológia nemzetközi viszonylatban is, de különösen nálunk. Nincs mű, melyet a magyar turkológusok, de még magyar nyelvészek is, ha szőfejtéssel foglalkoztak, — többször idéztek volna, mint RADLOV összehasonlító szótárát. Ennek előszavában Budenzet, Kunost és Vámbéryt is említi, mint akiknek műveiből merített. Az „Aus Sibirien“ viszont turkológusainkon kívül etnográfusainknak is kedvene olvasmánya. Az általa kiadott orkhoni és jenszejzi őtörök rovásfeliratok hozzásegítettek a részben hasonló ómagyar rovásírás több homályos kérdésének a tisztázásához.⁴²

Mint a Magyar Tudományos Akadémiának már 1888-tól kezdve külső tagja, a Magyar Néprajzi Társaságnak meg 1899-től tiszteleti tagja és mint a Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaság orosz bizottságának elnöke is, igen hathatósan támogatta mind-

³⁴ Codex Cumanicus. Primum ex integro edidit, prolegomenis, notis et compluribus glossariis instruxit Comes Géza Kuun. Bp., M. T. A., 1880. — Kuun. Quinquaginta aenigmata cumanica. Bp., 1888. — Kuun, Additamentum ad Codicem Cumanicum nova series. Bp., 1883. — Kuun. A kunok nyelvérol és nemzetiségéről. Bp., M. T. A. 1885 (Értekezések XII/11). — Újabb adatok a kun Petrarca-codexhez. Bp., 1892. (Értekezések a Ny.- és Széptud. Köréből XV/12).

³⁵ Kuun, Adalékok Krím történetéhez. Bp., 1873. (Értekezések a Ny.- és Széptud. Kör. III/10). — Itt említtem meg, hogy a kunok magyarnyelvűsége mellett kardoskodó Gyárfás Istvánnak főműve, „A jászkunok története“ I—IV. Keeskemét—Bp., 1870—1885 — sokat merít az orosz krónikákból, de csak másodkézből. — Egyébként I. Sziilágyi Sándor, Emlékbeszéd Gyárfás István felett. Bp., M. T. A. 1887.

³⁶ Kuun G., Gardži kezirati munkájának a törökökről, tibetiekről és sinaiakról írt fejezetei. Bp., 1903 (Különkiadvány a Keleti Szemléből).

³⁷ Radlov, V., Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus. Spb., 1887. (Mémoires de l'Académie XXXV/3).

³⁸ Radlov, V., Опыт Словаря Тюркских Назечий I. IV. Спб., 1893—1911.

³⁹ Munkácsi Bernát, Radloff Vilmos emlékezete. Budapesti Szemle CLXXVI (1918), 425—461. A meleg méltatás a hadiállapot ellenére is megjelent.

⁴⁰ Radloff, W., Aus Sibirien. Lose Blätter aus meinem Tagebuche. I—II. Zweite Ausg. Lpg., 1893. — Radlov, V., Образцы Народной Литературы Тюркских Племен. I—X. Спб., 1866—1904 (= Proben der Volksliteratur).

⁴¹ Kudatku Bilik II. Spb., 1910. 560 l.

⁴² L. Németh Gy., A magyar rovásírás. Bp., M. T. A., 1934 (A M. Nyelvtud. Kkve II/2). — Németh, Die ungarische Kerschrift. A „Die Inschriften des Schatzes von Nagyszentmiklós“ Bp., 1932 c. munka függeléke. (Bibl. Or. Hung. II.)

azokat a magyar orientálistákat, akiket kitűzött céljuk orosz területre vitt, már pedig ilyenek e század elején szép számmal voltak. Mindezek után igen helyénvaló volt, hogy halála után, melynek híre az első világháború eseményei miatt nagy késéssel érkezett Magyarországra, — éppen nálunk jelent meg a legértelmesebb Radlov-nekrológ, Munkácsi Bernáttól.⁴³

RADLOV személye körül, különösen az ótörök feliratok feldolgozására, nagy hírű tudósok munkaközössége alakult ki; közöttük volt PLATON MELIORANSZKIJ és V. BARTOLJD is.⁴⁴ Egyéb fontos tanulmányai mellett Melioranszkij volt az,⁴⁴ aki új ösztönzést adott a már-már ellanyhuló érdeklődésnek, mely azokhoz a török népekhez fűződött, amelyek a mongoldulás előtti időben a mai Ukrán SzSzR. területén mutatkoztak. Ennek az érdeklődésnek nagy hagyományai voltak az orosz szakirodalomban. Szamesevszkij,⁴⁵ Pogodin⁴⁶ és Vasziljevskijnek⁴⁷ a berendiekre, csernyjklubukokra, torkokra vonatkozó dolgozatait azonban alig, inkább csak Golubovszkij könyvét ismerték Magyarországon a besenyők és kunok újabb kutatói.⁴⁸ Melioranszkij a „Слово о полку Игореве” török elemeivel foglalkozott, s tanulmányának hatása 1917 után a magyar szakirodalomban is megmutatkozott.

V. BARTOLJD (1869—1931) meg azért különösen ismert nálunk, mert a magyarságot közelebbről érdeklő steppei török népek történetének kutatója egy lépést sem tud tenni az ő számtalan keleti (arab és perzsa) forrásközlésének és forrásmagyarázatának ismerete nélkül, különösen ha Közép-Ázsiáról van szó. Hatása Magyarországon kiváltképpen 1920 után érvényesült erősen. Egyes magyar kutatókat levélben is útbaigazított, buzdított.⁴⁹

Mindez a magyar tudományos életet közelebbről érdeklő orosz munkásság az orosz akadémia égisze alatt folyt. Így jelentek meg az ún. „szelesük versek”-re vonatkozó tanulmányok is RADLOVtól, illetve ZALEMANTól.⁵⁰ Azért említem ezt meg, mert e XIII. századi nyelvemléknek legrégibb kéziratát a M. T. Akadémia őrzi. ZALEMANT a magyar akadémia 1908-ban külső tagjai közé választotta. Ő volt az utolsó orosz orientálista, aki az érintkezésnek 1914-ben lezárult első periódusában a magyar akadémia tagja lett, olyan kiváló elődök után, mint SCHIEFNER (1873—79), KUNIK (1876—99), ILMINSZKIJ (1888—92), majd, mint említettem, V. RADLOV (1888—1918).⁵¹

Orosz-Középpázsia hajdani, csagutáj nyelve és irodalma áll a központjában THURY JÓZSEF még 1903—1906-ban írt legjobb összefoglaló akadémiai értekezéseinek, melyek évtizedeken át hézgapótlók voltak.⁵² THURY JÓZSEF (1861—1906) Vámbéry tanítványa volt, de bizonyos mértékig egyedülálló jelenség. Mint egy másik kiváló kiskunhalasi filológus, Szilády Áron, vidéki középiskolai tanár létére is érdemes tagjává lett a M. Tud. Akadémiának. Mikor 1904-ben „A középpázsiai török irodalom” c. értekezését megírta, e téren Vámbéry, Belin és Nikitszkij-nek egy-egy Neváji-ra vonatkozó munkáján kívül meg semmi előzmény nem volt. Azóta a szovjet szakirodalom már a maga ügyének tekinti nemcsak Nevájt (Navojt), hanem az egész középpázsiai irodalmat. Érdemes munkája Thurynak az a két vaskos kötet is, amelyekben nagy részét összegyűjtötte és lefordította azoknak az ósmánli forrásoknak, amelyek a Magyarország felé irányuló XV—XVII. századi expanzióra vonatkoznak.⁵³ Olyan munkaterület ez, amelyen — a szovjet területeket illetően — szép feladatai vannak még a szovjet tudományosságna.

⁴³ Radloff, V., Die alttürkischen Inschriften der Mongolei. — Neue Folge. — Zweite Folge. — 3 Beilagen. pp., Akademie, 1894—1899. — Сборник Трудов Орхонской Экспедиции I—VI. Спб., 1897—1903.

⁴⁴ Мелиоранский, Турецкие элементы в языке. „Слово о полку Игореве.” Изв. Отд. Русск. Яз. и Слов. VII. (1902), 2 = 286 кк.

⁴⁵ Самчевский, Торки, Беренди и Черные Клубуки. Архив Истор.-Юридическ. Сведений под. ред. Калачева Т. 2, 4. 1—1855 = 83—106.

⁴⁶ М. Погдин, Исследования о русской истории Т. V. М., 1857, 181—208.

⁴⁷ Василевский, Б. Г. Византия и Печенеги. Труды I. Спб., 1908, 1—175.

⁴⁸ Голубовский, Печенеги, Торки, Половцы на шествия Татар. — Киевск. Унив. Изв. 1883—1884 гг. и отд.

⁴⁹ Bartoldj munkáinak bibliográfiája több, mint 300 címet tartalmaz. Ebből csupán a következőket említem, mint amelyeket magyar orientálisták leggyakrabban idéznek: Отчет о поездке в Среднюю Азию. (Зап. Ак. Наук по Ист.-Фил. Отд. I/4). — Туркестан в эпоху монгольск. нашествия. Спб., 1900. — Zwölf Vorlesungen über die Geschichte der Türken Mittelasiens. Berlin, 1935.

⁵⁰ Radloff, Über alttürkische Dialekte 1. Die seldschukischen Verse in Rebáb-Námeh. Mélanges Asiatiques X (1890), 17—77. — C. Salemann, Noch einmal die seldschukischen Verse. Mél. As. X, 173—245.

⁵¹ L. az Akadémiai Almanach-okat.

⁵² Thury József, A középpázsiai török irodalom. Bp., 1904 (Értekezések a Ny.- és Széptud. Kör. XIX/2). — Thury, A Béndet ül-lugat c. csagutáj-szótár. Bp., 1903 (Értekezések XVIII/4). — Thury, Az Abuška Lugati c. csagutáj szótár. Keleti Szemle V (1904), 1—21. — Thury, A középpázsiai török nyelv ismertetése. Bp., M. T. A., 1906. — Thuryról: Németh Gy., Thury József emlékezete. Bp., 1934 (Ak. Emlékbeszédek XXII/3).

⁵³ Török történetírók. A M. T. A. ... megbízásából ford. és jegyzetekkel kísért Thury József. I—II. Bp., 1893—1896.

Thury, illetve Karácson Imre után lépett fel e munkaterület legismertebb kutatója, Fekete Lajos, de az ő munkássága már nem az orosz periódusra esik, noha a Kelet felé fordulóshoz orszországi hadifogságának éveit alatt kapott erős ösztönzést.

Budenz tanítványai és a крѣпкоқ tagjai közül kinőtt olyan kiváló magyar és finnugor nyelvészek, mint Simonyi Zsigmond, Szinnyei József és Melich János mellett orientalisztikai érdeklődésűek is akadtak. Thury kortársát MUNKÁCSI BERNÁTOT (1860—1937) emlitem elsőnek.⁵⁴ 25 éves korában kerül először Oroszországba. Előbb a votjások földjére, majd három évvel később, 1888-ban — Reguly méltó utódjaként — a vogulok közé. Odavezető útján Moszkvából és Moszkvárol tudományos érdeklődéstől fűtött lelkesedéssel írja: „Végre feltűnik aranyozott kupoláival a szent város és én elragadtatva rebegem el hálaimámat Istenem kiváló kegyéért, hogy ezt az időt megengedte örmem. . . Mennyi néznivaló, sohasem látott fény és ragyogás az első napok ámulatában. . .”⁵⁵ — Különösen második útján talált fontos támogatókra, az arabista V. Rosen, a numizmatikus TOLSTOJ, BAUDOIN DE COURTENAY, s még inkább Radlov személyében, aki ajánlólevelekkel látta el. Nagy rokonszenvét, kapcsolatait az oroszszággal Munkácsi hosszú élete végeig megtartotta; erről a M. T. A. Könyvtára Kéziratárában őrzött levelezése is tanúskodik. Leningrádtól Vladivosztokig elsórt orosz barátaiktól és ismerőseitől kapott mintegy 250 levél is van hagyatékában. A levélírók a következők: V. ABAJEV 5, N. K. BOBROVNIKOV 3, V. CSERNYECOV 13, K. KUZNYECOV 1, PL. MELIORANSZKIJ 6, VSZEVOLO MILLER 3, LEVON MSZERIANC 10, SZERAFIM PATKANOV 115, NYIKOLAJ KATANOV 53, ED. PJEKARSZKIJ 1, A. POGODIN 2, V. RADLOV 6, A. RUDNYEV 1, I. SZMIRNOV 2 levéllel. KATANOVVAL 15 és PATKANOVVAL 21 éven át tartó levelezését csupán a világháború tudta megszakítani. Az említett oroszok munkatársai is lettek Munkácsinak a Keleti Szemlénél. Radlov irányában is alkalma nyílt nagyrabesülésének a tüntető kifejezésére, mikor 1915-ben (!) védelmébe vette őt W. Bang neves német turkológus ellenében, megállapítva utóbbinál a „masslose Gehässigkeit”-ot.⁵⁶

Mint tudós, Munkácsi romantikus volt, akit mindig a még teljesen ismeretlen vonzott leginkább. Finnougrisztikai munkásságának, hatalmas oroszföldi, votják és vogul gyűjtésének, Reguly hagyatéka nagy részben való megfejtésének stb. méltatása nem tartozik e keretbe. Sok mindenhez szólt azonban hozzá a turkológiában is, sok újat tudott mondani a török nyelvészet, ethnographia, és etnogenézis területén. Egyfelől fényt deríteni igyekezett a legrégibb török—magyar érintkezésekre — s itt úttörő módon terelte a kutatók figyelmét a bolgár kérdésre és a Kaukázusra, — másfelől meg újvizsgálta a török nyelveket, később a kaukázusiakat is (különösen az oszétot) a magyarba átment jövevényszavak és kultúrelemek szempontjából. Az Ethnographia, Nyelvőr, Keleti Szemle folyóiratokban megjelent tanulmányainak, cikkeinek se szeri, se száma, s mindezekben talán minden más magyar tudóst meghaladó mértékben használja fel, vagy ismerteti a korabeli orosz szakirodalmat.⁵⁷

Munkácsi baráti köréhez tartozott KUNOS IGNÁC (1862—1945), a hajdani Keleti Akadémia igazgatója, az oszmánli nyelv és folklore kutatója. Gyűjtésének egy részét Radlov adta ki, nagy népköltési sorozatának VIII. köteteként.

Másik kortársa és barátja VIKÁR BÉLA (1859—1945) volt, a Néprajzi Társaság stb. főtitkára. Híres Kalevala-fordításán túlmenően is kiváló műfordító, akinek figyelmét egyik pétervári látogatása alkalmával, 1889-ben, ZICHY MIHÁLY ott élő udvari festő a grúz Rusztavéli (XII. sz.) nagy époszára hívta fel. Az éposz kedvéért Vikár megtanult grúzul és hosszú munka után, 1917-ben szép, kongeniális magyar fordításban megjelent a „Táriel, a párduebörös lovag”. Itt megjegyezzük, hogy az eposz híres illusztrációi Zichy Mihály művei, s hogy az első nyomtatott kiadás (1712) betűi, — általában a grúz könyvnyomtatás betűi — MISZTÓTFALUSI KÍS MIKLÓSNAK az ügyességét hirdetik, aki író és korának leghíresebb betűmetszője is volt,⁵⁸ s akit 1686-ban Witsen amsterdami

⁵⁴ Munkácsról Fokos Dávid, Munkácsi Bernát. Nyelvőr LIX (1930), 33—59. — Zsiral Miklós, Munkácsi Bernát. Magyar Nyelv XXXIV (1938), 1 kk. — Balassa J., Munkácsi a tudós és az ember. Nyelvőr LVIII (1938), 61 kk.

⁵⁵ Munkácsi Noémi. Egy nagy magyar nyelvész, Munkácsi Bernát élete. Bp., 1943.

⁵⁶ Keleti Szemle XV, 330.

⁵⁷ A sok közül csak néhány tanulmányát említem: A magyar őshaza kérdése. Ethnographia XVI (1905), 65—87. — Die Urheimat der Ungarn. K. Sz. VI/1 : 0 (1905), 185—222. — A török nyelvészet hatáskora. Ethnogr. VI (1895), 135 kk. — Alaische Sprachdenkmäler im ung. Wortschatze. K. Sz. V. 304 kk. — Blüten der ossetischen Volksdichtung. K. Sz. XX, 1—88 és XXI, 1—158. (1923—1932). — Baskir hejnyevék. Ethnogr. XI (1902), 156—170. (—P. Г. Игнатов nagy cikke alapján). — A volgai bolgárokról. Ethnogr. XIV (1903), 66 kk. 147 kk., 261 kk. (bő ismertetése Asmarin könyvének: Болгары и Чуваши. Казань, 1902). — Árja és kaukázusi elemek a finn—magyar nyelvekben. Bp., M. T. A., 1901.

⁵⁸ Misztótfalusi Kís Miklós (1650—1702) 1689-ig több éven át Amsterdamban élt, s ott a betűmetszés, betűöntés, nyomtatás, könyvkötés Európa-szerte híres mestere lett. Szabadszemű író és nyelvész, kit az otthon. Kolozsvárott a saját egyháza részéről tapasztalt üldözés korán vitt a sárba. Életrajza Dézsi Lajostól: Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században. Bp., 1899. (M. Tört. Életrajzok XXXVII).

polgármester, a híres orosz földi utazó ajánlott Artszil imeréti grúz királynak, az akkor tervezett grúz könyvnyomtatáshoz szükséges betűk metszésére.

Munkácsi a magyar nyelv tudomány, Vikár a magyar irodalom számára mintegy újra fölfedezte a Kaukázust. Akadtak magyarok, akik fizikailag is fölfedezői közé kerültek. Nem kifejezetten orientalisták ugyan, s inkább csak kedvtelésből foglalkoztak tudományos problémákkal, de mert saját maguk, s az általuk kivitt szakemberek is a magyar etnogenézis szempontjából fontos orosz területeken fejtettek ki kutató tevékenységet, — megemlítem DÉCHY MÓRT (1851–1917), aki a múlt század 80-as éveiben 7 expedíciót vezetett a Kaukázus magas régióiba, s akit nemcsak kutatási területe, hanem házassága is Oroszországhoz fűzött.⁵⁹

Ebbe a sorba tartozik ZICHY JENŐ is (1837–1906). Három expedíciót vezetett orosz területre, előbb a Kaukázusba, majd az Urálon túlra is.⁶⁰ Főcélja a magyar eredetkérdéssel kapcsolatos problémák tisztázása volt. Első két útjának eredményeit franciául, a harmadik komplex expedícióját hat kötetben németül is kiadta. Különös fontosságú adnak e nagy műveknek Zichy munkatársainak, a régész POSTA BÉLA, az etnográfus JANKÓ JÁNOS, a nyelvész PÁPAY JÓZSEF, s mellékesen még a zoológus HORVÁTH GÉZA és CSIKY ERNŐNEK kutatási beszámolóit. POSTA BÉLA (1862–1919), aki mint a kolozsvári egyetem régészprofesszora halt meg, a hatkötetes munka III–IV. kötetét írta meg. A déloroszországi hajdani steppi lovasnomádok régészetére vonatkozó tanulmányait az ottani leletek és az orosz szakirodalom bőséges felhasználásával írta meg. Ebben azóta sok kiváló régészünk követte, de ez már kiesik a cikkünk címében meghatározott korszak keretéből.

A fiatalon elhalt JANKÓ JÁNOS (1868–1902), ugyancsak az orosz szakirodalom felé fordított arccal, — a magyar halászat eredetéről írta meg a hatkötetes munka I. kötetét. Ez mondható bizonyos mértékig NAGY GÉZÁRÓL (1855–1915) is, aki az Ethnographia és az Archaeológiai Értesítő c. folyóiratokban megjelent egész sor tanulmányában foglalkozott a honfoglaló magyarság régészeti és etnikai problémáival.⁶¹

A XIX. század legutolsóinak fellépő olyan magyar nyelvésze, akinek a munkássága részben orientalisztikai vonatkozású, GOMBOCZ ZOLTÁN (1877–1935) volt.⁶² Akadémikus és kolozsvári, majd budapesti professzor volt. Az általános, a magyar, a finnugor és az altáji nyelvészet felé forduló munkásságában éppen az orientalisztikai vonatkozásokra esik ugyan a kisebbik rész, de az is főleg sok pályatársa egész oeuvrejével. Az orosz szakirodalmat jól ismerte, s ezen ismereteit jól fel is használta. Már legelső cikke, 1897-ben — permii vonatkozású. Altajisztikai tanulmányokat írt,⁶³ foglalkozott az uráli és a kaukázusi őshaza kérdésével, Kelet- és Dél-Oroszország V–X. századi etnikai viszonyaival is, ugyancsak kiaknázva F. KÖPPEN pétervári akadémikus és GORDJAGIN növényföldrajzi munkáit.⁶⁴ Foglalkozott a szláv nyelvek — így az orosz nyelvnek is — török elemeivel,⁶⁵ s végül az őszetek nyomaival a magyar emlékekben.⁶⁶

A jelen évszázad első éveivel a magyar—orsóz tudományos kapcsolatok szempontjából fontos periódus köszöntött be, s ez a MUNKÁCSI BERNÁT és KUNOS IGNÁC szerkesztésében az uraltajisztika művelésére szánt *Keleti Szemle (Revue Orientale)* megindulásával kezdődött. Mikor a szerkesztők beszámolót adtak a folyóirat létrejöttének a körülményeiről, ezt írták: „Igen boeses ajánlatokat kaptunk különösen az uraltajji népek tudományának dús forrásvidékéről, az orosz földről.” „Nous avons reçu particulièrement de la Russie, source originale de la science des peuples oural-altaiques, des offres précieuses.”⁶⁷ Megigéri közreműködését V. Radlov is. A folyóirat

⁵⁹ Schafarzki Ferenc. Déchy Mór emlékezete. Bp., 1922 (Ak. Emlékbeszédek XVIII/2). — Déchy, Reisen und Forschungen im Kaukasischen Hochgebirge. I–III. Berlin, 1905–1907.

⁶⁰ Zichy, Voyages au Caucase et en Asie Centrale I–II. Bp., 1897. — Dritte asiatische Forschungsreise des Grafen Eugen Zichy I–VI. Bp., 1900–1905.

⁶¹ Pl. Nagy Géza, Nagy Magyarország. Ethnogr. XXII (1911), 10 kk., 80 kk., 148 kk. — A honfoglalók. Ethn. XVIII (1907), 258 kk., 321 kk. — A honfoglalók és a turkok. Ethn. XIX (1908), 65 kk., 257 kk. stb.

⁶² Gomboczról vö. Melich János, Gombocz Zoltán emlékezete. MNY. XXXII (1936), 65–90. — Zsirái M., Zoltán v. Gombocz. Ungarische Jahrbücher XV (1935), 367–384. E nekrológhoz 300 címet felsoroló bibliográfia is van. — A. Sauvageot. A la mémoire de Zoltán Gombocz. Revue des Études Hongroises XI (1935), 224–230. — Munkáinak gyűjtéményes kiadása is megindult: Gombocz Zoltán összegyűjtött művei I–II/1. Bp., M. T. A., 1938–40.

⁶³ Gombocz. Az altáji nyelvek hangtörténetéhez. NyK. XXV (1905), 241–282. — Gombocz. Csuvasszójegyzék. NyK. XXXVI. 1–23, 141–164. — Id., Zur Lautgeschichte der altajischen Sprachen. Ksz. XI (1912), 1 kk. — Id., Die bulgarisch-türkische Lehnwörter der ungarischen Sprache. Helsinki, 1913. (SU's Toimituksia XXX).

⁶⁴ Gombocz. Életföldrajz és magyar őshaza. Természettudományi Közönlöny LVII (1925), 369 kk. — A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány. NyK. XLV. 129–194; XLVI. 1–33 és 168–193.

⁶⁵ Gombocz. A szláv nyelv török elemeiről. Nyelvstudomány (folyóirat) IV (1914), 280 kk.; V, 271 kk. — Slavoturica. Symbolae in hon. J. Rozwadowski. Krakow, 1927. II, 71 kk.

⁶⁶ Gombocz. Osszetensuren in Ungarn. Sreitberg-Festschrift 105 kk. — Id., Ossétes et Jazyges. Revue des Études Hongroises III (1925), 5 kk.

⁶⁷ Ksz. I (1900) 4, 9–10.

nemcsak hogy élénken szemmel kísérte az orosz publikációkat, de vannak kiváló orosz munkatársai is, mint I. SZMIRNOV,⁶⁸ N. KATANOV,⁶⁹ L. MSZERIANC, E. HARDER,⁷⁰ P. MELIORANSZKIJ,⁷¹ A. SZNESSZAREV,⁷² de különösen termékeny Sz. Patkanov.⁷³ Ez az orosz magyar együttműködés belenyúlik abba az időbe is, amikor 1904-ben, a XII. és XIII. nemzetközi orientalisztikai kongresszusokon hozott határozatoknak megfelelően megalakult a Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaság, melynek központi szerve az Orosz Bizottság lett (Pétervárott), s ugyanakkor megalakult a Magyar Bizottság is. Ennek az utóbbinak hivatalos organumává lett a mindvégig a M. T. Akadémia által támogatott Keleti Szemie. Az V. kötet 2. füzetétől kezdve címlapján ez áll: Journal du Comité Hongrois de l'Association Internationale pour l'Exploration de l'Asie Centrale et de l'Extrême-Orient." A statutumokból idézem: A bizottság „célja magyarországi tudósok közreműködésével elősegíteni Ázsia közép és keleti tájainak, valamint az Ural-vidéknek történeti, régészeti, nyelvészeti és néprajzi szempontokból való átkutatását... E cél elérésére... tanulmányutakat szervez a jelzett tájakra s lehető módon elősegíti ezek eredményességét. Állandó összeköttetésben áll az anyatársaságnak minden külföldi, különösen központi Orosz Bizottságával, s vállalkozásában felhasználja ezen szövetkezés erkölcsi támogatását." (Le Comité a pour but de faciliter avec le concours des savants hongrois l'exploration historique, archéologique, linguistique et ethnographique de l'Asie Centrale et de l'Extrême-Orient ainsi que des pays de l'Oural, et de cultiver, conformément à la tâche particulière de l'ethnologie hongroise, les études relatives aux peuples ouralo-altaïques... Pour atteindre ce but, le Comité aura soin... d'organiser des voyages d'étude aux pays en question et d'en favoriser les résultats; de rester en communication constante avec tous les comités étrangers de l'Association Internationale, principalement avec le Comité Russe, et de profiter, dans ses travaux, de l'appui moral de cette association"...⁷⁴

Az oroszok morális támaszával a bizottság élt is: évente küldött nyelvészeket, etnográfusokat orosz területre. Ha megvonjuk a többéves mérleget, a bizottság által szervezett, az Akadémia által támogatott 13 tanulmányút közül 10 Oroszországba vezetett: 2 a csuvasokhoz, 2 a Kaukázusba, 2 a baskirokhoz, 1 Közép-Ázsiába. Jellemző, hogy az első világháborút megelőző utolsó békeévben, 1913-ban egyszerre már négyen jártak az orosz impérium különböző területein, közöttük ma is élő jelességeink, NÉMETH GYULA és FOKOS-FUCHS DÁVID.

Amde kezdjük az elején. — A Magyar Bizottság egyik tagja, ALMÁSY GYÖRGY (1867—1933) már 1900-ban is töltött hosszabb időt a Szemirjecsie vidékén, azzal a céllal, hogy ott zoológiai kutatásokat végezzen. Mintegy mellékterméke volt ennek az útnak, hogy ott jó nyelvészeti⁷⁵ és néprajzi megfigyelések⁷⁶ is tett, a karakigizek (ma kirgizek) között. 1906-ban az Orosz Bizottság ajánlóleveleivel második utat is tett, s hatalmas útleírása szintén finom néprajzi megfigyeléseknek a tárháza.⁷⁷ Ezen az útván egy darabig társa volt a fiatal geográfus, PRINZ GYULA (sz. 1882), aki 1907 és 1909-ben önállóan is bejárta a Tiensán vidékét és annak szomszédságát. Ennek eredményeként nemcsak a geomorfológiai irodalmat gazdagította szép munkákkal,⁷⁸ hanem jó néprajzi gyűjtést is végzett, különösen második útján, melyre a Közép- és Keletázsiai Társaság támogatásával ment.⁷⁹

Meg kell említenem, mert ufai tatár, baskír, karacsáj és balkár nyelvészeti anyaggyűjtését ma is szelvében-hosszában idézik a turkológusok (a Szovjetunióban is), PRÖHLE

⁶⁸ И. Смирнов, Урало-алтайский мир в русской археолог. истор. этн. литературе. KSz. I, 61 kk., 79.

⁶⁹ Katanov, N., Türkische Sagen über Besitznahme von Ländern nach Art der Dido. KSz. III, 173 kk.

⁷⁰ Harder E., Die Spezialklassen des Lazarewschen Instituts in Moskau. KSz. IV, 368 kk.

⁷¹ P. Melioranskij ismerteti Kunos „Janua linguae ottomanicae” c. török nyelvtanát: KSz. VI, 370 kk.

⁷² Snessareff, Religion und Gebräuche der Bergvölker des westl. Pamir. KSz. IX (1908), 180—205.

⁷³ S. Patkanoff, Über das Volk der Sabiren. KSz. I, 258—277. — Id., Geographie und Statistik der Tungusenstämme Sibiriens. KSz. IV, 141 kk., 287 kk.; V, 36 kk., 185 kk.; VI, 130 kk., 222 kk. — Id., Über die Zunahme der Urbevölkerung Sibiriens. KSz. IX, 54—94. — Szép példáját adták orosz—magyar munkaközösségnek Patkanov és Fok. s-Fuchs Dávid, kik együtt adtak ki hosszabb tanulmányt: Laut- und Formenlehre der südostjakischen Dialekte. KSz. VII (1906), 1 kk., 125 kk., 279 kk.

⁷⁴ KSz. V (1904), 377—378, 379.

⁷⁵ Almásy, Karakirgiz nyelvészeti jegyzetek, KSz. II (1901), 108—122.

⁷⁶ Id., A karakirgizek ornamentikája. A M. Nemzeti Múzeum Néprajzi Oszt. Értesítője V (1904), 165—185, 213—233.

⁷⁷ Id., Vándorutam Ázsia szívébe. Bp., 1903. 737 l.

⁷⁸ Prinz, Die Vergletscherung des nördlichen Teiles des Zentralen Tien-San Gebirges.

Id., A kuldzsai Nan-san morfológiájáról. Math. Erdtud. Értesítő XXVII, 290 kk.

⁷⁹ Prinz Gyula, Második belsőázsiai utam néprajzi eredményei. Kny. a Néprajzi Értesítő 1911—1913. évf.-ból, — Id., Utazásaim Belső-Ázsiában. Bp., 1911. — KSz. X, 176 kk.

VILMOS (1871—1945), aki 1901-ben járt az ufai kormányzóság területén, majd 1908-ban és 1913-ban a Közép- és Keletázsiai Társaság megbízásából a Kaukázusban⁸⁰ tartózkodott. A fantaszta és kapkodó BARÁTOSI BALOGH BENEDEK 1908-ban az Alsó-Amurnál, 1911-ben a zürjének és votjákok, 1914-ben meg a tunguzok és giljások földjén végzett néprajzi gyűjtést.⁸¹ — Csuvasföldi gyűjtésével kapcsolatban — itt említendő MÉSZÁROS GYULA (sz. 1883) is, aki 1906—1907-ben a Társaság megbízásából a csuvas folkloret kutatta, majd 1909-ben, a Magyar Nemzeti Múzeum küldetésében a baskírok között járt.⁸²

NÉMETH GYULA (sz. 1890) turkológiánk történetében a híd a múltból a jelenbe. Még hallgatta Vámbéryt és Gomboezet, viszont mai turkológusaink az ő hallgatói voltak. Pályája még az első világháború előtti évek szorgalmas oroszföldi gyűjtő tevékenységében, a Keleti Szemle szellemében, a szakmájában mindig fenntartott orosz kapcsolatban gyökerezik. Később meg olyan szintézisek fűződnek a nevéhez, mint „Az ősjakut hangtan alapjai”, „A honfoglaló magyarság kialakulása”, „A magyar rovásírás” stb. — Már legelső, még fiatal egyetemi hallgató korában megjelent írásai orosz vonatkozásúak: V. GORDLEVSZKIJ egy tanulmányának ismertetése a Keleti Szemle-ben,⁸³ majd jelentése 1910. évi tanulmányútjáról a kaukázusulji kumükökhöz és a balkárokhöz.⁸⁴ Gyűjtésének eredményei a KSz.-ben jelentek meg. Már 1909-ben a Krim-félszigeten járt, s 1913-ban,⁸⁵ az ufai csuvasok közé ment. A szovjet-turkológiát ismerető cikkei már kiesnek e vázlat keretéből.

Bár par excellence finnougriák, van altajisztikai, illetve turkológiai, tehát orientalisztikai munkássága még két olyan tudósunknak, akik már az első világháború előtt is élénk orosz kapcsolatokkal bírtak. Ezek: FOKOS-FUCHS DÁVID (sz. 1884), akiről már említettem, hogy Patkanovval szép példáját adta magyar—orosz együttműködésnek. Ő 1911-ben, majd 1913-ban volt gyűjtőúton Oroszországban, a zürjének között, a Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaság égisze alatt.⁸⁶ BEKE ÖDÖN (sz. 1883) meg, aki a cseremiszek között járt, nemcsak 1914 előtt, hanem a korai szovjet-periódusban is intenzív kapcsolatokat tartott fenn. — SEBŐK IMRE (1878—1917) az utolsó a felsorolásban. Ő 1913-ban a burjátoknál járt.⁸⁷

A további oroszföldi nyelvészeti anyaggyűjtésnek véget vetett ugyan a háború, azonban a magyar orientalisztika orosz vonatkozásai mégsem szűntek meg. Van olyan magyar turkológus is, aki szibériai hadifogsága hosszú éveit török hadifogolytársaitól tanult meg törökül (Fekete Lajos), viszont az orosz birodalom területéről származó sok keleti nyelvű hadifogoly a magyarországi hadifogolytáborokban vált hasznára a nyelvészeknek. A Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaság Magyar Bizottságának egyik utolsó érdeme volt, hogy megszervezte a hadifoglyok közötti nyelvi gyűjtést. Az 1915—18. évek folyamán KUNOS tatár,⁸⁸ FOKOS-FUCHS zürjén,⁸⁹ BEKE cseremisz,⁹⁰ VIKÁR BÉLA grúz és kaukázusi török,⁹¹ végül MUNKÁCSI BERNÁT votják és oszét szövegeket jegyzett le.⁹²

*

A keletkutatás más ágairól eddig kevés szó esett. A csaknem nemzeti tudománynak tekintett uráltajisztikai stúdiumok és az általuk közvetlenül befolyásolt tudományágak mellett ezeknek kisebb is volt a súlya a régebbi magyar tudományos életben, — annak ellenére is, hogy csak az eredetileg is orientális stúdiumoknak tekintett arab és

⁸⁰ Pröhle, Baskir nyelvtanulmányok. KSz. IV, 194—214; V, 228—271. — Id., Baschkirische Volkslieder. KSz. VI, 12—26. — Tatár nyelvjárású adalékok. NyK. XXXVIII, 63—110, 330—363. — Idem, Karatschajisches Wörterverzeichnis. KSz. X, 83—150. — Id., Karatschajische Studien. KSz. X, 215—304. — Id., Jelentés... 1913. évi... tanulmányútjáról. KSz. XIV, 213—kk. — Id., Balkarische Studien. KSz. XV, 165—276.

⁸¹ Barátosi Balogh B., Jelentés. KSz. X, 168 kk.; XII, 347 kk.; XIV, 342 kk.; XV, 333 kk.

⁸² Mészáros Gyula, Csuvas népköltési gyűjtemény. I—II. Bp., M. T. A., 1909—1912. — Idem, Magna Hungaria Bp., 1910. — Idem, Jelentés. KSz. X, 173 kk.

⁸³ В. Гордлевский, Из наблюдений над турецкой песней. Этногр. Обзорение 1909. — Исм. Németh Gyula: KSz. XI (1910), 158 kk.

⁸⁴ Bericht von Herrn J. Németh. Известия... Русск. Комитета для Изуч. Средней и Восточн. Азии. Сер. II. No. 1: 66—69. — Idem, Jelentés. KSz. XI (1910), 162—165.

⁸⁵ Németh, Kumük és balkár szójegyzék. KSz. XII, 91—153. — Idem, Proben der kumükischen Volksdichtung. KSz. XII, 274—308; XIII, 129—173. — Idem, Jelentés. KSz. XIV, 211 kk.

⁸⁶ Fuchs (Fokos) D. R., Jelentés. KSz. XII, 344 kk.; XIV, 207 kk. — Idem, Eine Studienreise zu den Syrjänen. KSz. XII, 229—260 és XVI, 84—101.

⁸⁷ Sebők, Jelentés. KSz. XIV, 215 kk.

⁸⁸ Kunos, Tatár foglyok táborában. Budapesti Szemle CLXV,

⁸⁹ Fokos-Fuchs, Jelentés. KSz. XVI, 261 kk.; XVII, 228 kk.

⁹⁰ Beke Ödön jelentése. KSz. XVII, 226.

⁹¹ Vikár Béla, Jelentés fogolytábori tanulmányairól. Akadémiai Értesítő XXVII (1916), 702—712.

⁹² Munkácsi Bernát, Jelentés. KSz. XVII, 232; XVIII, 144 kk. A lejegyzett szövegek: Blüten der ossetischen Volksdichtung. KSz. XX (1927), 1—88; XXI (1932), 1—158,

perzsa filológiának bizonyos fejlettségi fokra érése vezethetett el az etnogenetikai kutatás szempontjából oly fontos keleti kútfők közvetlen kiaknázásához, továbbá a török hódoltság korának kutatása szempontjából fontos kútfőknek, még az iszlámok, meg az iszlámok megismeréséhez is. Az arab és a perzsa tanulmányok viszont a sémi és az iráni filológiához, sőt az indológiához vezetnek el.

A héber és általában a sémi filológia a kezdetek, azaz több, mint hat évszázad óta az ancilla theologiae (a theológia szolgáltatója) volt, s még a reformáció korában is csak a bibliai exegesis miatt volt fontos. A párizsi Sylvestre de Sacy (1758—1838) volt az, aki megalapította a theológiától független sémi vonatkozású orientalisztikát. Tanítványának, Heinrich Leberecht Fleischer (1801—1888) lipcsei professzornak volt a tanítványa a magyar GOLDZSIHER IGNÁC (1850—1921).

A sémi filológia, illetve az iszlámkutatás Magyarországon Goldziher Ignácban kapta meg azt a kivételes jelentőségű személyiséget, akinek révén a magyar orientalisztika e területen is nemzetközi jelentőségűvé vált, s aki által az iszlámológia, az arab, a héber, majd a perzsa filológia is korszerű fokon lépett be a nálunk művelt stúdiumok sorába. Goldziher élete során sok kitüntetés érte. Professzora volt a pesti egyetemnek, osztályelnöke a M. T. Akadémiának, tiszteleti, vagy külső tagja a világ legnagyobb jelentőségű akadémiáinak, közöttük 1897-től kezdve член корреспондент-je az orosz akadémiának is. Halála után a most már leningrádi akadémia emlékülést tartott, s ezen 1922. május 24-én, V. BARTOLJD mondta az emlékbeszédet. „Имя Гольдциера принадлежало к числу самых популярных в России имен иностранных ученых“ jelentette ki Bartoljd, majd, az iszlámkutatásról lévén szó, így folytatta: „Можно говорить об эпохе Гольдциера, как в русской научной литературе было нередко называть конец XIX. и XX. веков”⁹³ Goldziher munkái közül különösen a Vorlesungen-t, a Muhamadanische Studien-t, s az Abhandlungen-t emeli ki Bartoljd, mint amelyek jólismertek az orosz tudományosságban. Orosz földről egyébként 15 tudóssal levelezett Goldziher. Közülük Sz. POZNAANSZKIJnak 232, V. ROZENNEK 103, P. КОКОВЦОВnak 10, D. A. СHWOЛSONnak 5, HAPKABYHnak 8 levelét találjuk hagyatékában, de levelezett V. RADLOV, I. KPAЧCKOBSZKIJ és K. ZALEMANNnal is. Hatalmas munkásságának Heller Bernát által összeállított bibliográfiáját⁹⁴ — bármily lelkiismeretes is az, — I. KPAЧCKOBSZKIJ még meg tudta toldani kiegészítésekkel.⁹⁵ E bibliográfiákból látjuk, hogy nemcsak egykorú fordítások készültek orosz nyelven Goldziher műveiből,⁹⁶ hanem az eredeti kiadás után még 58 évvel később is fordítottak tőle orosz nyelvre.⁹⁷ A 63 tanítvány és tisztelő között, akik a Goldziher-Memorial⁹⁸ két kötetét megtöltik cikkeikkel, ott van a leningrádi professzor I. Kpačkovszkij is.

Iránistáink közül az 1917-et megelőző időből KÉGL SÁNDOR (1862—1920) pesti professzort, a M. T. A. 1. tagját kell említenem. Nem tudományos kapcsolatai miatt, hiszen nagyon elszigetelten élt és működött, — hanem az orosz irodalom nagy szeretete miatt, melyet eredetiben olvasott és kijegyzetelt.

Belső-Ázsia történeti földrajzának és művelődéstörténetének nagy előbbrevivője, STEIN AURÉL (1862—1943) sem maradhat ki e felsorolásból.⁹⁹ Élete nagyobb részében a magyarsághoz számított magát nemcsak szívében, hanem állampolgársága révén is. Bár világszóló eredményeit angol zászló alatt érte el, könyveit és kéziratait mégis eredeti hazájának hagyományozta. I. expedíciójáról visszafelé vezető útjáról írva, nagy hálával emlékezett meg arról a rendkívül szívélyes fogadtatásról, amelyben az orosz birodalom határainak átlépésekor része volt. A „greatest kindness” megmutatkozott irányában Os-ba való érkeztekor is.¹⁰⁰ — 1915-ben III. expedíciójáról is Oroszországon keresztül jött vissza, Szamarkand felé. Ekkor meg a következő sorokat írja: „though my knowledge of Russian is as scanty as it could be, I met nowhere with anything but

⁹³ В. Бартольд, Игнац Гольдциер. Некролог. ИАН. 1922: 147—168. — Vö. még: И. Крачковский, Памяти И. Гольдциера. Восток, к. 1. 1923, 162 к.

⁹⁴ Bibliographie des oeuvres de Ignace Goldziher par B. Heller. Paris, 1827.

⁹⁵ I. Kratchkowsky, Quelques additions et corrections á la „Bibliographie . . .” par B. Heller. Goldziher Memorial Vol. I, 430—431.

⁹⁶ К. Религия ислама. Перев. И. Крачковского (A Kultur der Gegenwart. Teil I. Abt. III, 87—135 fordítása). — Исламская и еврейская философия. Общ. ист. философия I. Спб. 1910. 79—110. — Самостоятельные очерки, обработки и дополненные переводы из Доз и Гольдциера А. Крымского Изд. второе, Часть I и II Москва, 1904. — Ислам. Перев. И. Крачковского Спб. 1911.

⁹⁷ И. Гольдциер, Культ святых в ислама (Мухаммеданск. эскизи). ОГИЗ. Мо.,

⁹⁸ Ignace Goldziher Memorial Volume. Edited par Samuel Löwinger and Joseph Somogyi. I, Bp., 1948; II, Jerusalem, 1957.

⁹⁹ Rásonyi László, Stein Aurél és hagyatéka. Bp., 1960 (A M. T. A. Könyvtárának Kiadványai 18. sz.).

¹⁰⁰ Stein, Sand-buried Ruins 473, 476.

courtesy and goodwill among Russian fellow-passengers and local officials".¹⁰¹ Munkásságát az új birodalom, a Szovjetunió is megbecsülte: 1925-ben a Российская Академия Hayk tagjává választotta.

Ha az elmondottakat áttekintjük, azt látjuk, hogy a Nemzetközi Közép- és Kelet-ázsiai Társaság Orosz és Magyar Bizottságai már több, mint félévszázaddal ezelőtt, az imperializmus korának kirobbanásra váró ellentétei között is, — arra a mértékre emelték a magyar és az orosz keletkutatás közötti kapcsolatokat, amely mérték illett két olyan nép orientalistáihoz, melyeknek a tudománybani munkaterülete és tudományos céljai sokban azonosak, amelyeknél a földrajzi helyzet, s a történelmi tradíciók kezdettől fogva Voltaire elvének szem előtt tartását diktálták: a világ történelme nem szorítkozhatik csupán a Földközi-tenger medencéjére, Hellászra és Izraelre (*Essai sur les moeurs et l'esprit des nations*). — Mai vezető orientalistáinknak, elsősorban NÉMETH GYULÁ-nak, LIGETI LAJOS-nak, a régész FETICH NÁNDORN-nak, a bizantinológus MORAVCSIK GYULÁ-nak stb. a munkaterülete és érdeklődése a két világháború között is, — a lehetőségekhez képest, — figyelemmel volt a szovjet tudományosságra. Ma, amikor az érintkezés szabadabb, már gyümölcsözőbb a kapcsolatok fejlődése. Ennek a fejlődésnek a története, azaz a szovjet és a magyar orientalisztika kapcsolatának az ismertetése azonban egy későbbi, önálló cikk keretébe tartozik.

¹⁰¹ Stein, *Innermost Asia* 11, 843.

СВЯЗИ МЕЖДУ ВЕНГЕРСКИМИ И РУССКИМИ ВОСТОКОВЕДАМИ

В этой статье дается краткий обзор, предназначенный не только для мало осведомленных с библиографической точки зрения востоковедов, но и для библиотекарей, в первую очередь — для работников библиотеки Венгерской Академии наук. Библиотека Венгерской Академии наук имеет особенное отношение к этому вопросу, так как многие из наших выдающихся лингвистов были работниками этой библиотеки и, кроме того, значительная часть переписки наших известных языковедов также хранится в библиотеке Венгерской Академии наук.

У венгерского и русского народов как в области этногенеза, так и лексики, а позднее и истории Востока имеются довольно тесные связи. Эти связи имелись главным образом с алтайскими народностями — у венгров с тюркскими, у русских, как с тюркскими, так и с монгольскими народностями. Упомянутые связи и определили развитие ориенталистики и ее направление, как у русских, так и у венгров.

Данный обзор, как краткий путеводитель, только указывает на то, что, если кто-либо из исследователей в будущем пожелает подробнее заняться историей исследования Востока венграми со времени основания Академии наук и ее библиотеки — на каждом шагу он встретится с ссылками на русских исследователей. Эта связь берет свое начало уже с 1833 г., когда при посредничестве Иштвана Сечени, президента Йозефа Телеки и генерального секретаря Габора Дебрентеи начался обмен изданиями, открыв перед венгерскими учеными многочисленные источники русской академии, основанной в 1725 году Петром Великим.

Путешествия венгерских исследователей, предпринятые при материальной помощи венгерской академии, а также неизменной моральной поддержке русских академиков развивали и углубляли личные связи венгерских и русских академиков, о чем свидетельствует их восточная переписка. С точки зрения истории востоковедения отдел рукописей и восточное отделение библиотеки Венгерской Академии наук обладают богатым кладом неисследованной еще переписки между венгерскими и русскими востоковедами.

В статье упомянуты многие венгерские исследователи, которые для достижения своих научных целей побывали в различных уголках русского государства, как напр.: Регули, Беше, Ерньей, Балинт, Мункачи, Янко, Пошта, Алмашши, Принц, Немет и др. В статье упоминаются русские почетные члены венгерской Академии, а также венгерские члены Петербургской Академии наук. Между вышеупомянутыми учеными велась интенсивная переписка. Часть этой переписки хранится в библиотеке Венгерской Академии наук. Среди писем, адресованных Регули, встречаемся с письмами К. Е. Бэра, А. А. Куника, М. П. Погодина, Х. М. Френа. Из писем, адресованных Вамбери, в библиотеке Венгерской Академии наук хранится мало. Но среди писем, адресованных преобразователю нового венгерского языка Йозефу Буденцу находим письма следующих русских ученых: Бодуэн де Куртенэ 24 письма, Я. К. Грот — 2, Б. Юлг — 9, В. В. Радлов 11, А. Шифер — 21, С. Колумбов — 20, С. Кузнецов — 1, А. Петров — 4, И. К. Соколов — 5. Очень богато также и наследие Берната Мункачи: от многочисленных русских друзей и знакомых от Ленинграда до Владивостока сохранилось около 450 писем. От В. Абаса 5 писем, Н. К. Бобровникова — 3, В. Чернецова 13, К. Кузнецова — 1, П. Мелиоранского — 6, Всеволода Миллера — 3, Левона Мсерянца — 10, Серафима Патканова — 115, Николая Катанова — 86, Е. Пекарского — 1, А. Погодина — 2, В. Радлова — 6, А. Руднева — 1, И. Смирнова — 2. Среди многочисленной переписки Игнаца Гольдциера также имеются письма русских ученых: от С. Познанского 232 письма, В. Розена — 103, П. К. Коковцова — 10, Д. А. Хвольсона — 5, А. Гаркави — 8.

Важнейший почетный член Венгерской Академии наук из числа русских востоковедов В. В. Радлов, за научной деятельностью которого в Венгрии следили с большим интересом и который очень активно помогал молодым венгерским исследователями.

С начала нашего столетия и до первой мировой войны между Русским и Венгерским комитетами Международного Средне- и Восточноазиатского Общества велась оживленная связь. При содействии упомянутого общества многие венгерские исследователи побывали у русских чувашей, татар, башкиров, на Кавказе и в Туркестане. В журнале *Keleti Szemle* (Восточное Обозрение), издаваемом венгерским комитетом, сотрудничало много русских ученых.

С 1914 г. эти связи почти прекратились. Возобновились они только с 1950 г. и с тех пор развиваются все более и более интенсивно. Об этих новых связях советской и венгерской ориенталистики будет напечатано в следующей статье.

RUSSIAN CONNECTIONS OF HUNGARIAN ORIENTAL STUDIES

This outline is destined to give information not only to young orientalists who are not yet sufficiently experienced in matters of bibliography, but also to librarians, especially to the staff of the Library of the Hungarian Academy of Sciences. The Academy's Library is particularly interested in the subject: several of the most outstanding Hungarian philologists acted as librarians to the Academy, moreover a considerable part of the correspondence of other Hungarian philologists is preserved here.

Both the Hungarian and Russian people have oriental connections with regard to their ethnogenesis, vocabulary, and later history. These connections were with the peoples of the family of Altaic languages; in the case of the Hungarians especially with the Turkish peoples, in that of the Russians, beside the Turkish peoples, to a great extent with the Mongolians. The development and trends of oriental studies both in Hungary and in Russia were for the most part determined by these connections.

This outline is by way of being a short guide, and merely points out that any future student of the details of the history of Hungarian oriental studies since the establishment of the Hungarian Academy of Sciences and its Library will meet Russian connections at every step. First, with the help of István SZÉCHENYI, of József TELEKI, the first President of the Academy, and Gábor DÖBRENTER, its Secretary, an exchange of publications was started as early as 1833 which made it possible for Hungarian scholars to become acquainted with innumerable source-publications of the Russian Academy of Sciences founded by Peter the Great in 1725. These publications provided a considerable incentive to Hungarian research workers.

On the initiative and with the pecuniary assistance of the Hungarian Academy of Sciences, and given invaluable moral support by Russian academicians Hungarian scholars made study tours in Russia, Hungarian and Russian academicians established personal connections, and carried on correspondence. The very valuable collection of correspondence, not yet fully explored, makes the Manuscript Department and the Oriental Department of the Library of the Academy a rich mine of the history of learning in the field of oriental studies, too.

The outline lists the many Hungarian research workers (REGULY, BESE, JERNEY, BÁLINT, MUNKÁCSI, JANKÓ, POSTA, ÁLMÁSSY, PRINZ, NÉMETH etc.), whom their aims led to different parts of the Russian Empire. Mention is made of the Russian external members of the Hungarian Academy of Sciences and the Hungarian ones of the Academy of Leningrad (St. Petersburg). They were in lively correspondence part of which is accessible in the Library of the Hungarian Academy of Sciences.

Among the letters, addressed to REGULY, we may read those of K. E. BAER, A. A. KUNIK, M. P. POGODIN, and C. M. FRAEHN. Of the letters to VÁMBÉRY there are few in the Library of the Academy. On the other hand, in the legacy of József BUDENZ, founder of modern Hungarian linguistics, the letters of the following Russian scholars may be found (The number of the letters is indicated between brackets.): J. BAUDOIN DE COURTENAY (24), J. K. GROT (2), B. JÜLG (9), V. V. RADLOV (11), A. SCHIEFNER (21), S. KOLUMBOV (20), S. KUZNETSOV (1), A. PETROV (4), I. K. SOKOLOV (5).

B. MUNKÁCSY's legacy is also very rich. He received about 450 letters from his Russian friends and acquaintances, distributed from Leningrad to Vladivostok: V. ABAEV (5 letters), N. K. BOBROVNIKOV (3), V. CHERNETSOV (13), K. KUZNETSOV (1), P. MELIORANSKY (6), VSEVOLOD MILLER (3), L. MSERIANTS (10), S. PATKANOV (115), N. KATANOV (86), E. PEKARSKY (1), A. POGODIN (2), V. RADLOV (6), A. RUDNEV (1), I. SMIRNOV (2).

Among I. GOLDZIHNER's vast correspondence, too, there are letters written by Russian scholars: S. POZNANSKY (232 letters), V. ROZEN (103), P. K. KOKOVTSOV (10), D. A. CHWOLSON (5), A. HARKAVY (8).

Of the Russian orientalists who were external members of the Hungarian Academy of Sciences V. V. RADLOV was the most eminent. His long life of scholarship was always followed with keen interest in Hungary and he very actively supported young Hungarian research workers. During the period between the turn of the century and World War I, the Russian and Hungarian Committees of the International Central Asiatic and Far Eastern Society very closely collaborated. It was by this means that many Hungarian research workers succeeded in getting to the Chuvash, Tatars, and Bashkirs in Russia, to the Caucasus and Turkestan. On the other hand, the journal of the Hungarian Committee "Keleti Szemle" (Revue Orientale) had many Russian contributors.

Beginning with 1914 the relations were almost broken off and they have revived only since 1950. Although these connections are now growing more and more lively and fruitful, they are still very recent. A later paper will give an account of these Soviet-Hungarian connections in oriental studies.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRÁNAK KÖZLEMÉNYEI

1. Haraszthy Gyula: *A 130 éves Akadémiai Könyvtár*. Bp. 1956.
2. Berlász Jenő—Szakmáryné Németh Mária: *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának múltja és jelene*. Bp. 1956.
3. Csapodi Csaba: *A legrégebb magyar könyvtár belső rendje*. Bp. 1957.
4. Berlász Jenő: *Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának átalakulása*. Bp. 1957.
5. Haraszthy Gyula: *Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a magyar könyvtárügyi időszériák kérdései*. Bp. 1958.
6. Gergely Pál: *Arany János és az Akadémia Könyvtára*. Bp. 1958.
7. Moravek Endre: *Die neuen ungarischen Bibliotheksnormen*. Wien 1957.
8. Szakmáryné Németh Mária: *Az Akadémiai Könyvtár mint a Magyar Tudományos Akadémia célkitűzéseinek könyvtári támogatója*. Bp. 1958.
9. Gergely Pál: *Az Akadémia levéltára a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kéziratrárában*. Bp. 1958.
10. Csapodi Csaba: *Könyvkonzerválás és restaurálás a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*. Bp. 1958.
11. Moravek Endre: *Kiadványtípusok a katalogizálás szempontjából*. Bp. 1958.
12. Szakmáryné Németh Mária: *A központi folyóiratcímjegyzék kérdései*. Bp. 1959.
13. Csapodi Csaba: *L'avenir des périodiques scientifiques*. La Haye 1958.
14. F. Csanak Dóra: *Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig*. Bp. 1959.
15. Moravek Endre—Weger Imre: *Magyar könyvészeti kifejezések kis orosz szótára*. Bp. 1959.
16. Csaba Csapodi: *Der geographische Begriff im Katalogsystem der Bibliothek*. Wien 1959.
17. Csapodi Csaba: *A provenienciák elve a könyvtárban*. Bp. 1959.
18. Rásonyi László: *Stein Aurél és hagyatéka*. Bp. 1960.
19. Sáfrán Györgyi: *Arany János és Rozvány Erzsébet*. Bp. 1960.
20. Rózsa György: *A magyar társadalomtudományok az UNESCO kiadványaiban*. — *Les sciences sociales hongroises dans les publications de l'UNESCO*. Bp. 1960.
21. Gergely Pál: *Pápai Párizs-album, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*. Bp. 1961.
22. Gergely Pál: *Bartók Béla ismeretlen levele a MTA Könyvtárában*. Bp. 1961.
23. Sarlócska Vince Ernő: *Bolyai János házassága a köztudatban és a dokumentumok*. Bp. 1961.
24. Csapodi Csaba: *Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára*. Bp. 1961.
25. Moravek Endre—Weger Imre: *Abbreviaturae Cyrillicae*. Bp. 1961.
26. Rásonyi László: *A magyar keletkutatás orosz kapcsolatai*. Bp. 1962.

